

Передмова

Назва цієї книги з'явилася наче нізвідки... Яюсь одразу... Як осягнення — чогось особливого і важливого... А писав її незвично довго і з постійним відчуттям ще не до кінця осмисленого чогось, усвідомленого, пережитого й переболеного... Наче сама Доля притримувала викладення на папір сюжету, в який мають вrostи нові неочікувані акценти. Ось і ці рядки — й це теж, мабуть, не випадковість! — пишу 26 липня 2023 року о 13.33 під звук сирени, що сповіщає повітряну тривогу. Повітряну тривогу в кровопролитній війні, яку росія принесла на нашу рідну українську землю віроломним вторгненням 24 лютого 2022 року.

...І це після тридцяти років по тому, як після розпаду СРСР, очолюючи комісію Хмельницької обласної державної адміністрації з передачі архівів КДБ до Державного архіву, я мав змогу торкнутися такого глибокого та неосяжного болю трагедії України й українців, якого нікому і ніколи не бажаю відчувати. Болю, посиленого й особистим трагічним моментом: із зашифрованих і засекречених архівних глибин спецслужб до моїх рук потрапила справа «про антирадянську» роботу мого рідного діда Касяна Андрійовича Чижа. Пам'ятаю, як після ознайомлення з документами, на мою вимогу скопіювати і надати мені цю копію, працівник архіву СБУ спробував щось заперечити, однак, зустрівши мій промовистий погляд, невідкладно виконав моє прохання. Саме тоді я зрозумів: голос мого діда, мужнього і незламного українця, мають почути нащадки.

Голос із вічності — це не лише звернення до рідних і близьких людей, до земляків, а й до усіх українців... Тобто, звернення «до міста» — URBI і «до світу» — ORBI.

І якщо «Urbi et Orbi» — урочисте папське Різдваєне і Пасхальне богослужіння, звернення до християн у світлі свята Народження Сина Божого та Його Безсмертя через Воскресіння, то книга ця — про народження Людини фактом самопожертви, яка вибрала честь, гідність та незламність, вибрала смерть за громаду на своїй Голгофі — навпроти ницості, зради, холуйства... Фактично, книга ця — своєрідна присвята Спасителю роду людського у триєдиній нерозривній сутності Бога Отця, Бога Сина і Бога Духа Святого та водночас присвята Богові у Людині з її Вірою, Надією, Любов'ю, які, в єдності своїй, спасають. Рятують навіть тоді, коли, здається, уже нема порятунку.

Тим самим Голос із вічності — це голос і Воскреслого, Безсмертного Людського Духу, звернутий до нас, нинішніх, і до тих, хто буде після нас... Це також наш голос, коли ми залишимо світ цей у спадок нашим дітям, онукам і правнукам... Яким буде цей спадок?.. Що ми залишимо по собі?.. Чим надихнемо і від чого застережемо?..

Здаватися людиною — не те, що нею бути...

Звання людини не народженням, —

життям треба здобути!..

По нас лишаються наші діла і наші діти...

Й у Вічність відійшовши, можна жити

та горіти в цьому світі...

А можна, живши, тліти... тліти... і зотліти.

Все — немає!

Сама людина власну долю і дорогу обирає...

Задумана як розповідь про трагічну долю однієї людини, однієї сім'ї, родини і роду, книга ця магічним чином вийшла на долю усього нашого народу. Де особисте переплітається з громадським, де мужність та героїзм можуть бути сусідами дрібнодушшя, пристосуванства, проявляючись в особливі часи вибору, коли немає місця компромісам...

З вічності говорять і ті, кого, може, й у потойбіччі пече сором за те, що вони скоїли. А якщо ж «мертві сорому не ймуть», то сором, імовірно, пектиме дітям і внукам їхнім, які побачать документальні свідчення негідних учинків... І це, можливо, застереже когось на майбутнє...

Україна на різних історичних перепуттях, так само, як окрема людина чи окрема сім'я, переживала різне: звитягу і слабкість, піднесення і падіння, натхнення й розчарування, спротив та підлаштування під обставини... Одначе прагнення до свободи, до волі, до світла за жодних обставин не полишало наш народ. І навіть дещо особливий ракурс, критичний погляд на віднесені в часі історичні події української минувшини, відтворені у книзі, — так само орієнтовані у сьогодення й майбутнє...

І книга ця може слугувати не казенно-формальному сприйняттю історії України чи конкретного її регіону, зосібно з Поділлям, Хмельниччиною, Старосинявщиною, овіяною славою знаменитої і переможної Пилявецької битви козацько-селянських військ Богдана Хмельницького 1648 року. Справжньої, живої історії, що пройшла через долі людські тих, хто тут був, жив, творив, боровся, кого, можливо, ми знали з розповідей старших, а з ким могли бути знайомі, працювати разом чи навіть приятелювати. Отака історія — то найцінніше, що відтворює нас як людей, котрі зросли з любові до землі, що подарувала нам життя і що є найвищої проби патріотизмом.

Сильні й непереборні ми тоді, коли разом, коли об'єднані, згуртовані. Бо наша єдність — це саме той моноліт, об який рашистська туполобість буде розтрощена вщент. Головне — не віддати на поталу нашу історію, наші цінності, наші святині. Саме тому в книзі є й героїчні сторінки про те, як захищали землю рідну в цій святій борні за Україну земляки, багато з яких пішли у Вічність і з відстані Вічності промовляють до нас своєю звитягою. Серед цієї когорти мужніх звитяжців — рідні люди з нашої родини, друзі й побратими, яких знав, поважав і які своє життя віддали за нашу свободу і за волю землі рідної.

У таких непокірних долях знову і знову пізнаю неупокорений бунтарський дух Касяна Чижа і таких, як він, духом могутніх незламних синів України.

Голос із Вічності подають і земляки-захисники землі рідної, які здобували перемогу над нацизмом під час Другої світової війни, як їхні внуки і правнуки здобувають нині перемогу над коричнево-чорним колорадом-рашизмом. Що б там новітній фюрер рашистів не патякав про «перемогли б самі»... Вони й наш Київ святий брали «за три дні»... Не дочекались і не дочекаються! Бо у цій святій боротьбі супроти споконвічного ворога ми єднаємося плече до плеча. І Перемога наша оплачується найвищою мірою ціни — життями кращих із кращих синів і дочок землі рідної...

*Хоч як би доля Україну не ламала, —
Метал міцний, гартований вогнем!
І Україна, наче сталь, з вогню постала, —
В борні гартуємось, єднаємось, живем!*

Документальна основа книги, де є місце особистій історії, переплетеній з фундаментальними віхами українського поступу, охопно з будуванням нової незалежної держави також і нашим поколінням-спадкоємцем героїки нашого роду Українського, — її визначальна особливість. Голос із вічності почуйте й осягніть, українці, рідні мої і дорогі люди.

Автор

КАСЯН. ДО ЗЕМЛЯКІВ

Дідові моєму, Касянові Андрійовичу Чижу, котрий мужньо боровся за порятунок односельців од голодної смерті, та, ув'язнений, катований, невинно приречений, оголосив голодування і помер у неволі взимку 1933 року... Помер, обравши честь та гідність... Помер разом зі своїми односельцями, яких убили недолюдки, котрі прирекли їх на страту лютою голодною смертю.

Ми не полки супроти душолова —
Ми проти нього подвигаєм Слово —
І хай Господь на подвиг окропить!

Борис Олійник

Я вчинив би так само... так само... так само!... Повірте!
В землю ліг, щоб вони по весні до могил не лягли...
Це онуки про нас через вік пишуть книги та вірші,
А ми ж тяжко трудилися у полі, неначе воли...

Я не зміг — і не міг! — ви пробачте мені, ради Бога,
Врятувати від смерті голодної кожного, всіх.
Коли всі зацікавили, лиш я рвав свій голос... І голову
Підставляв за громаду, забравши на себе їх гріх.

Знайте ж нині, онуки, що з ваших родин і понищені,
і закатовані, —
Коли словом своїм я, як міг, як умів рятував, —
Були лютою смертю в ту зиму голодну і весну роковані
Душогубами, з тих, хто доносом й лакейством своїх убивав.

Пам'ятайте про це і людьми залишайтеся
та не продавайтеся, —
А свої ж і мене продали, як Іуда Христа продавав, —
Бо безчестя ніколи, нічим та вовік не змивається,
Щоб, ганьбою тяжкою покритий, ваш рід не страждав.

Я помер, щоб жили ви... Й незайману зранену совість
Запалив я свою, як спасенну пасхальну свічу...
Кожен стане в свій час у Вратах перед Вишнім
на сповідь, —
Не брудніть свої душі, молю вас, благаю, прошу!

Фотография И.М.БРЕЗАНОВА С.Петербургъ
Петерб. стор. Малая Дворянск. д.№17

«ВЪ ПАМЯТЬ МОЕЙ ВОЕННОЙ СЛУЖБЫ»
Новобржеской бригады Пограничной Стражи

КОСЬЯНЪ А. ЧИЖ

Конь «Грозный»

ДОЛЯ, КОТРА ОБИРАЄ ЛЮДИНУ... ЛЮДИНА, КОТРА ОБИРАЄ ЧЕСТЬ

*У хаті тітки Пріськи найбільше вабило покуття...
Потемнілі від часу образи, які самі собою приструнювали
непосидючу дитячу вдачу і навіювали незбагнений щем
та душевний спокій водночас, а під ними — невелика, по-
жовкла і не дуже виразна фотографія у простій рамочці...
Ота карточка, як казали у нас, вабила до себе, притягувала
погляд, викликала подив, збуджувала уяву...*

У хаті тітки Пріськи найбільше вабило покуття... Потемнілі від часу образи, які самі собою приструнювали непосидючу дитячу вдачу і навіювали незбагненний щем та душевний спокій водночас, а під ними — невелика, пожовкла і не дуже виразна фотографія у простій рамочці... Ота карточка, як казали у нас, вабила до себе, притягувала погляд, викликала подив, збуджувала уяву...

Та й хіба могло бути інакше? Баский, як вітер, кінь тримав на собі статного вершника у військовому вбранні... Воїн пильно вдивлявся прямим поглядом, здавалось, у самісіньку дитячу душу. Простягнута правиця зі зброєю неначе щомиті готова вразити ворога й захистити і малого, і старого, й усіх добрих людей... Підпис під світлиною: «Въ память моей военной службы. Новобржеской бригады Пограничной Стражи Косьянь А. Чиж» і дрібнішими літерами, внизу фотографії, вказано й ім'я коня — «Грозный»... Це ще більше розпалювало уяву і дитячу допитливість... Так само, як і означене по горішньому зрізі фотокартки: «Фотография I. М. Брезанова. С. Петербургъ. Петерб. стор. Малая Дворянск. д. №17».

— То дід твій, Касян Андрійович, коли служив у війську, — одказували на дитячу настирливість тітка і батько...

— А де він?

— Нема...

— Загинув?

— Загинув, — зітхали. — Загинув...

Не думав, не гадав Касян, що, доживши п'ятдесяти з гаком літ, покине рідне село... Отак-ось, однієї глупої ночі, як злодій якийсь чи волоцюга, прислухаючись та сторожко озираючись, залишить дорогі серцю місця... (Навіть не хату рідну, — хату вже одібрали у 31-му, а обійстя родичів, які прихистили викинуту на вулицю родину Касяна Чижа.) Пара коней, худоба, уся живність, реманент, господарське начиння, збіжжя, домашні пожитки, — усе, що наживала трудом тяжким, щоденним, зрання до смеркання, його велика і дружна сім'я, пішло прахом, усупільнено, бо ж, бачте, записали «активісти» його до куркульського «сословія», обізвали визискувачем, глитаєм...

І кого обізвали глитаєм — його?... З порепаними чорними руками, зотлілою від солоного поту на плечах сорочкою, з одним напіввільним на тиждень днем — до обіду, коли вдавалося піти до церкви на службу вранішню, а далі й у свята, й у будні — робота, робота, робота... Тяжка, щоденна праця, бо у селі не можна інакше, якщо хочеш щось мати, мусиш тягти цього плуга важкого до самого скону...

За оцю працьовитість, хазяйський хист, кмітливість, за щирі справедливу вдачу, за мудрість, розважливість і готовність завжди порадити, підтримати, прийти на допомогу його поважали в селі. Дуже поважали... І він це відчував щодень. Надто ж тепер, коли позбувся всього нажитого скарбу, — хати, дбайливо збудованої та доглянутої, найкращої на всьому селі, у центрі Пишок, господарських споруд та реманенту, землі, худоби... — і добре слово або міцний потиск руки близького сусіда чи далекого односельця аж ніяк не був виявом запобіжності перед багатшим та удатнішим...

Ненавиділи, боялися та водночас навіть по-своєму поважали його й ті, котрі строчили доноси, кому його висока порядність і авторитет не давали спокою на їхніх казенних стільцях. Порипуючи шкірянками із кнурячої фарбованої шкіри, вони улесливо усміхалися при зустрічах йому, розкуркуленому та гордому, незалежному. Сказав: у колгосп не піду — і як відрівав...

— Нічого, — підбадьорював дружину Уляну, дітей. — Руки-ноги є, не пропадемо...

А коли гримнула «волинка», коли селяни піднялися проти сваволі й утисків тих, хто нехлюйськи розпорядився їхніми землями, їхнім тяглом, їхньою худобою, їхнім добром, на якому зліпили колгоспи, а до пуття нічого не здобули, — не міг він ховатися за спину інших, став попереду односельців, наражаючи себе на небезпеку, добре усвідомлюючи: кому скується, а йому, розкуркуленому, змелеться...

І змололося...

...Він полишав село. Ішов луками з верболозами, що обрамляли невелику річку Попівку між рідним селом Пишки та сусідньою Ожарівкою... Ось уже, зліва, Бакусова гора, а онде і гранітна гряда, за якою — широка долина, що веде аж ген до Коржівки, Махаринців та Сербинівки, за якою — Старий

Остропіль... А ще далі, праворуч, Вишнопіль, Вигнанка й аж ген-ген Северини...

— Це ж там десь гуляв із козаками Северин Наливайко, добуваючи справедливість шаблями та піками, — гірко усміхнувся своїй думці. — І чим це скінчилося?.. Точнісінько, як оця наша «волинка». Того вбито, того посадили, а той ось утікає, як собака бездомний. І за що?.. За своє!

Думки враз відігнав якийсь сторонній характерний звук. Касян зупинився, прислухався, присів навпочіпки. На фоні зоряного неба нечітко бовваніли силуети коней. Похрюпуючи, попасом, смачно хрумкаючи соковиту молоду траву долиною поволі розтікався табун, вигнаний у нічне на випас. Конюхи, мабуть, задрімали десь у вибалку. Не хотів ні з ким стрічатися, то й почав обходити ліворуч, на відстані, уже й проминув, обійшовши табун і наддав ходу, коли це відчув гаряче дихання й неголосне іржання.

— Грізний, ти? — зупинився, обняв круту шию гарного гнідого жеребця. — Як же це, як же ти мене відчув, дорогий мій?..

Куйовдив довгу густу гриву, а кінь терся і терся об нього крутим лобом, захоплював губами руку, наче цілував, на радощах аж тремтів...

— Ну, все, йди до табуна, — витер долонею солону родинку на щоці. — Чому люди гірші від безсловесної тварини, в якій нема мови, але є душа, — чи то подумав, чи то запитав у гнідого.

Кінь не відступав і на крок. Змалечку навчений, слухняний, він, мов людина, за командою господаря приходив додому з будь-якого поля, з далекого чи близького пасовища. Не раз розшукував господаря й уже після того, як став колгоспним. Щоразу Касян повертав його до колгоспної стайні, часто сам заходив подивитися на свого красеня (уже, щоправда, не свого, а нічийного, тобто «общого»).

А зараз гнідий уперто не слухався, наче цуценя, йшов за господарем.

— Ну, давай, якщо не хочеш тепер, то вернешся із Сербії, — притримав коня за гриву, піднявся на руках і вправно опустився на круп коня, підхопивши із землі торбину з нехитрими дорожніми пожитками.

Відчувши свою ношу, кінь аж затанцював, легкою рисою припустив моріжком...

...Грізним звали його бойового побратима, коня-прикордонника. З ним молодий Касян ніс службу в Новобржеській бригаді прикордонної варті у Польщі... Покликаний до війська наприкінці 1890-х, загартований тяжкою сільською працею, малописьменний, бо закінчив лише сільську церковно-приходську школу, хлопець, утім, помітно вирізнявся з-поміж інших солдатів кмітливістю, дисциплінованістю, військовим вишколом та зрілою мудрістю. Бо був уже не юнаком безвусим, а зрілим сім'янином, якого вдома чекали дружина Уляна (по-сільському Оляна) та маленький синочок-первісток Іванко.

Отож по семи роках строкової служби командування прикордонної бригади запропонувало йому надстрокову. І він погодився. Знаючи, що вдома на дуже скупому земельному наділі господарює велика сім'я, і якщо він надумає відділитися від батьків, то їм буде ще сутужніше, вирішив повернутися до села із заробленою у війську копійкою і аж тоді, прикупивши десятину-другу землі, зайнятися хліборобством.

...У відпустку до рідного села статний молодший офіцер-прикордонник приїхав, аби забрати зі собою красиву та роботуящу дружину, яка виросла у бідній селянській родині й чекала його з війська. Він був чи не першим за всю історію села звичайним селюком, хто зробив військову кар'єру, а тому з розумінням та гідністю сприймав захоплені слова земляків, хоча й усвідомлював, що не всі щирі, когось їсть заздрість.

І ця заздрість (ох, уже ця жаба! — наша найгірша національна риса: скільки лиха коїть цей гріх, застережений навіть у заповідях Господніх! — чи не за це несемо покару у віках?), — ударить ця чорна потвора по ньому десь аж мало не після тридцяти років... Підло та мерзенно клепаючи у листопаді 1932-го донос на Касяна Чижача й видаючи довідку сільської ради органам ДПУ, вони — Петро Басок і Павло Мамчур, *голова та секретар сільради, в дописах уже фігурували, як прості колгоспники*, — ніби між іншим вказували, що за царського режиму Касян Чиж «довгий час служив жандармом у Варшаві». Робили це землячки з єдиною метою: щоб дуже гордому та нескореному Чижачу «припаяли» якнайбільше.

Адже саме жандарми переслідували революційні виступи, бо охоранку й влада створила для захисту устоїв самодержавства.

...Тим часом, відбувши відпустку, в щоденних сільських клопотах допомагаючи рідним, Касян забрав молоду дружину та відбув до місця служби. Старшенького Івана залишили на батьків. Там, у Польщі, на той час складовій Російської імперії, у молодого подружжя 1903-го народився другий син — Григорій, 1905-го на світ з'явилася донька Єфросинія (мої дядько й тітка), 1907-го — син Сергій (мій батько)... А вже після десяти років служби, повернувшись до рідного гнізда, сповнений віри і радісного очікування — ось, нарешті, збудеться його мрія стати господарем на своїй землі, душа і руки спрагли до праці, аромати стиглого жита й гарячого жнива паморочили голову! — 1914-го Касян та Уляна сповивали молодшого синачка Якова...

Не судилося, ой не судилося насолоджуватися сільською працею та родинними клопотами! Теракт у Сараєво запалив Першу світову війну, і фактично кадровий військовий Касян Чиж одразу із оголошенням мобілізації потрапив на фронт... Тяжкі бої, поранення, полон, табір військовополонених в Австрії... Що то доля!.. Не оминути, не обійти того, що судилося... Там, у далеких Альпах, зійшлися дві гілки мого родинного дерева: полон звів Касяна Чижа із земляком зі сусідньої Сербинівки Юхимом Дзядзіним — ще одним моїм дідусем, по мамі...

...Саме до близького товариша і майбутнього свата Юхи-ма несе Грізний господаря свого, Касяна... Поминувши один та другий яр і кам'яну грядку, взявши ліворуч, кінь пустився легкою риссю й по якомусь часі вже минав греблю, де за польовим ставком, на висілках, перед урочищем Гонтівка чи Говта, як ще називають цю місцину на честь козацького ватажка Гонти, за версту-другу до Сербинівки, жили Юхим і Катерина Дзядзіни та їхні діти Прокіп, Панас, Єлизавета, Ганна, Павло. Дзядзіни, по-вуличному — Мукії. Не знаю, чи то якийсь давній предок великого роду Дзядзінів мав таке ім'я (у Сербинівці, Старому Острополі та ближніх поселеннях це прізвище поширене), чи то хтось із фундаторів роду був мельником, молот муку, себто борошно. Однак, очевидно, за століпінської земельної реформи, коли активно впроваджували хутірську систему, сім'я Дзядзінів відійшла зі села на хутір.

ЗМІСТ

Передмова.....	3
Касян. До земляків.....	7
Доля, котра обирає людину... Людина, котра обирає честь	9
Архіви не горять... архіви свідчать.....	29
Із вічності звертаються до совісті всіх суцix!.. Вони – були... продовжуємо ми...	59
Людина. Історія. Україна.....	69
Війна... війна на кожне покоління.....	109
Замість післямови	164
Про автора. Акцент.....	166